ВАСЕЉЕНСКИ ПАТРИЈАРХ: ИСТОРИЈА ЈЕДНЕ ТИТУЛЕ

Свима нам је добро познато како гласи званична титула предстојатеља Помесне Православне Цркве који се налази први у диптиху – „Архиепископ Цариграда – Новог Рима и Васељенски Патријарх“. Рекло би се, као што је свима познато, да реч „Васељенски“ овде не представља ништа друго него божанствену византијску титулу, данак поштовања древне традиције. Православно учење не признаје ничију „светску јурисдикцију“ (осим Христове). Као што су апостоли у братском једнодушју, али самостално и независно водили своју мисију којом је заповедао Бог, тако и Помесне Цркве које су они основали представљају сестре обједињене Светим Духом у делове једне Свете, Саборне и Апостолске Цркве. Међутим, ову формулу потпуно другачије схватају људи којима нису блиске појединости канонског права, а црквена историја им је непозната. Према њиховом схватању, полазећи од примарног значења речи „васељена“, датом титулом се првом од Патријараха званично признаје улога вође светског Православља, и то зато што његова паства у читавом свету броји око 6 милиона људи [1], што представља отприлике 2% од укупног броја православних хришћана [2].

Шта означава титула „Васељенски“, одакле је потекла и шта представља заправо та предодређеност?

ЦАРСТВО КАО ВАСЕЉЕНА

Најпре треба размотрити саму реч „васељена“ (грч. οἰκουμένη). Реч представља пасивни партицип глагола οἰκέω (живети, обитавати, насељавати) са обично изостављеном именицом земља, тј. ова фраза се буквално преводи као „земаљски простор који је насељен од стране човека“. Тако су древни Грци називали њима познат свет, за разлику од далеких области које су биле или ненасељене или су их насељавали варвари. Обично се под „васељеном“ подразумевао део у коме је постојала цивилизација, а не читав свет. Владари великих царстава називали су се „васељенским царевима“, као, на пример, Кир персијски у Библији (2 Језд., 2:2). Када се грчко-римска цивилизација објединила под власт римских царева, Римско царство је постало „васељена“. Управо у том смислу ову реч употребљава Свети апостол Лука када говори о Рођењу Христа: „Бы́сть же во дни́ ты́ѧ, ѝзы́де повелѣ́нїе ѿ ке́сарѧ А́вгуста написа́ти всю̀ вселе́нную“ (πᾶσαν τὴν οἰκουμένην – Лк. 2:1). Термин „ојкумена“ није означавао само насељени, већ и култивисани простор античке цивилизације. Друге културе су имале своје „васељене“, и то поимање се очувало вековима. На пример, када је 1262. године бугарски краљ Јаков Светослав послао митрополиту целе Русије Кирилу II рукопис Номоканона, писао је: „Да ся словом твоим вселенная Руская просвѣтитъ“, тј. „Нека реч твоја прослави руску васељену!“.

Када је Свети равноапостолни цар Константин Велики 325. године сазвао у Никеји епископе из читавих крајева свога Царства ради дискусије о општецрквеним проблемима, тај скуп добио је назив „Васељенски сабор“. Тако је створена институција свеимперијалног нивоа на коме су се, на

позив царева, у нарочито важним случајевима, окупљали епископи из читавих крајева огромне римске државе, којима су председавали најмеродавнији архијереји које су временом почели да називају „поглавари отаца“ – Патријарси.

Епитет „васељенски“ у значењу „царски, државни“ најширу употребу имао је у законима Јустинијана Великог (527–565). У његовим законима стално се срећу речи „васељена, васељенски“ као указивање на територију Царства. А у 109. новели из 541. године цар излаже детаљно објашњење највиших црквених институција – Васељенских сабора и Патријархата: „Оне који су припадали различитим јересима и очеви су називали јеретицима, како их и ми називамо... И генерално оне који нису чланови Свете Божије Католичанске и Апостолске Цркве у којој сви најсветији Патријарси читаве Васељене, и западног Рима и целог царског града, и Александрије, и Теупола (Антиохије – П.К.), и Јерусалима, и сви преосвећени епископи који су њима потчињени, сагласно оглашавају апостолску веру и предање [3].

Дакле, са становишта царског законика, православну веру сагласно оглашавају пет „Васељенских Патријараха“ и њима потчињени епископи. Управо да би посведочили то једногласје цареви сазивају Васељенске саборе. Поредак поштовања Патријараха, почев од Рима до Јерусалима (Рим – Цариград – Александрија – Антиохија – Јерусалим), одређен је канонима (2 Васељ. 3, 4 Васељ. 28; Трул. 36) и учвршћен законима Римског царства (Codex Iustiniani, I.1.7, I.2.16; Novella Iustiniani 131 и др.). Важно је напоменути да овај списак пет патријаршијских престола никако не исцрпљује број аутокефалних Помесних Цркава – ван његових оквира налазе се не само Православне Цркве које су у то време биле ван граница Империје (Грузијска,

Аквилејска), него и независне Цркве унутар граница (Кипарска, Картагенска, црква града Јустинијана Прима). Према Јустинијану, Пентархија је симболисала јединство Православне Цркве, чији су гаранти били предстојатељи најмеродавнијих архијерејских престола Царства.

И, најважније, свих пет Патријараха сматрали су се „Васељенским“.

Од пет „Васељенских Патријараха“ до једног „Васељенског Патријарха“

У изворима који су дошли до нас епитет „васељенски“ уз архијереја први пут се среће у актима тзв. Разбојничког сабора у Ефесу 449. године. Епископ Олимпије из Ефеске митрополије у свом наступу изговорио је титулу Диоскора александријског, предводника овог скандалозног лажног сабора на следећи начин: „најсветији отац наш и васељенски архиепископ великог града Александрије“ [4]. Након две године на Халкидонском сабору легати папе Лава Великог су се потписивали у име „господара нашег, његовог блаженства апостолског мужа васељенске цркве, епископа града Рима“ [5].

Диоскор александријски. Коптска икона.

Четврти васељенски халкидонски сабор. В. И. Суриков, 1876. године

Папа Григорије I. Ф. Сурбаран, 1626-1627. године

Међутим, само у Јустинијановим законима (од 530. године) формула „Васељенски Патријарх“ почиње званично да се односи на архиепископе Цариграда – Новог Рима [6]. Ову новину нису одмах приметили ван граница Византије, а када јесу, одмах је изазвала љути прекор од стране Римског престола. Св. Папа Григорије I видео је у речи „васељенски“ претензије Цариграда на примат у Цркви, о чему је огорчено писао Евлогију александријском [7]. У одговору је Евлогије, па и сам тадашњи Цариградски Патријарх, уверавао папу да то није ништа друго до свечане

церемонијалне титуле, и да је, наравно, истински вођа хришћана он, предстојатељ Апостолског Престола...

У Византији се вековима чувало схватање да су сви патријаршијски престоли васељенски. Тако је на Седмом васељенском сабору представник Јерусалимског патријарха Јован именовао најсветије Патријархе „васељенским пастирима“ [8]. А Свети Теофан Исповедник (који се упокојио 818. године) у предговору своје чувене Хронографије пише да ће указивати године великих архијереја и васељенских престола, тачније Римског, Цариградског, Александријског, Антиохијског и Јерусалимског, како оних који су бранили православну Цркву, тако и оних који су на разбојнички начин владали у јереси [9].

Карактеристично је да су папском посланику Анастасију Библиотекару у IX веку на директно питање које је у Цариграду поставио повом значења титуле „Васељенски“ одговорили да се патријарх не назива васељенски (oecumenicus, universalis) зато што је епископ читавог света, већ зато што има суперирону власт над једним делом света који насељавају хришћани [10].

Седми васељенски сабор.
Минијатура из књиге. Манасијев летопис, XIV век

Преподобни Теофан исповедник.
Фрагмент фреске, Македонија, XVII век

Напослетку, византијски канонисти Теодор Валсамон (XI век) и Матеј Властар (XIV век) истицали су да су међу пет Патријараха распоређене „области са четири васељенске климе“, не рачунајући „мале Цркве“, које нису подређене ниједном Патријарху – Бугарску, Кипарску и Грузијску. Ниједном Патријарху „није дозвољено да шаље ставропигију у земљу која је потчињена другом Патријарху, нити да од ње узима свештеника, да се не би нарушавала права Цркава“ [11].

Но, упркос свему, у царским законима и византијским номоканонима појављује се мисао о нарочитим, уникатним прерогативима Цариграда. На пример, у Номоканону у 14 титула у редакцији из 880. године читамо (титула 1, гл. 5): „О чину Патријараха... и о томе да је глава свих цркава Цариград читај 1. књигу Кодекса, титула 1, део 7; титула 2, делови 6, 20. и 24; а такође 1. титула Новела, део 2, и титула 2, део 3. А 16. део 2. титуле 1. књиге [Кодекса] говори да Цариград председава свима“ [12]. Овај текст одјекује и у делу Исагога цара Василија I (886. год.) у којем стоји: „Цариградски престол, овенчан царством, саборним одлукама је објављен за први; у вези са тим, божански закони прописују и да се жалбе које постоје у другим престолима изнесу на његово разматрање и суд“ [13]. Карактеристично је да ниједан од најбројаних текстова у Номоканону не говори о Цариграду као о „глави свих цркава“, ниједан закон не прописује светску јурисдикцију Цариградског престола. Међутим, ако се говори о територији самог Царства – у том случају су тврдње Номоканона и Исагоге тачне.

Ради се о томе да је у IX веку Византија изгубила сву власт на истоку и западу, а да су се њене границе фактички поклопиле са облашћу канонске јурисдикције Цариградске Патријаршије. А пошто је сфера деловања закона по дефиницији ограничена на територију Царства, онда су и прерогативи Цариграда на које се тамо указује, такође, ограничени на ову територију, те томе апсолутно одговара његова титула „Васељенски“, где се под „васељеном“, обично, подразумева Римско (Византијско) царство.

Од „милет-баше“ до „вође светског Православља“

Византијско царство је пало 1453. године. Цариград је постао престоница исламске државе – Османског царства. Сви православни Патријархати су се поново објединили под једном државом, али сада под другим правним основама. Пошто се право шеријата није ширило на хришћане и јудеје, они су били издвојени у аутономне етно-религијске корпорације – милете на чијем челу су биле њихове духовне вође. Један од таквих „милет-баша“ био је и Цариградски Патријарх којег су Турци преселили из Свете Софије у област Фанар. Према турским законима, он је добио право јурисдикције над свим православним хришћанима који су живели под влашћу Високе порте. Користећи свој нови статус, фанарски Патријарси су почели активно да се мешају у послове других Помесних Цркава, али су наилазили на чврст канонски став њихових предстојатеља. Кратко и јасно га је изразио Александријски Патријарх Мелетије Пигас у писму из 1592. године упућеном Јеремији II цариградском: „Ниједан патријаршијски престол се не потчињава другом“ [14].

Писмо је написано поводом Јеремијиног покушаја да се представи као вођа светског Православља у дијалогу са протестантима који су тада активно тражили савезнике у њиховој суровој борби са папством. „Васељенска Црква је отаџбина Цркве и предводи у вођству у односу на друге… Добила је старешинство у православљу и постављена је на чело“, уверавао је Јеремија II тибингенске богослове 1576. године [15].

Користећи покровитељство муслиманских власти и рушећи православне каноне, фанариоти су покушали да испуне звање „Васељенског Патријарха“ реалним садржајем, представљајући Цариград за вођу читавог Православног света. У новембру 1872. године гроф Н. П. Игнатјев, руски изасланик при Високој порти, коментаришући ситуацију око Јерусалимске Патријаршије, извештавао је Министарству спољних послова: „У партији фанариотских Грка се све више и више манифестује тежња да се патријаршијски Цариградски престол уздигне изнад свих осталих, да му се да примат попут папиног престола у западном свету и да имовину других Цркава посматра као своје власништво. Ова партија се нада да ће, поставши владар православног света, одузети богатство у корист фанариота-мирјана који управљају Васељенском патријаршијом“ [16].

Карактеристично је да су Цариградски Патријарси строго и недвосмислено осуђивали покушаје папског Рима да потврде своје првенство над другим Црквама. У Патријаршијском и Синодском писму из 1895. године стоји: „Свака посебна аутокефална црква на Истоку и Западу била је апсолутно независна и самостална у време Седам васељенских сабора. Како епископи аутокефалних Цркава Истока, тако су и епископи Африке, Шпаније, Галије, Немачке и Британије управљали својим Црквама путем сопствених помесних сабора. Римски епископ, који је и сам био дужан да се потчињава саборним одлукама, није имао никакво право мешања. А, када су се појављивала важна питања која су захтевала одлуке читаве Цркве, сазивао се васељенски сабор који је увек био и остао највиша власт у Цркви. Такво је древно црквено устројство“ [17].

Рушење Османског царства у грчком свету родило је илузију скорашње реализације „Велике идеје“ – обнове Византије уз помоћ победничке Антанте. На овим темељима у језгру Фанара родила се идеја претварања Васељенског Патријархата у светски међуцрквени хришћански центар. Цариградски Синод на челу са местобјустителем патријаршијског престола који је од јесени 1918. године био упражњен обратио се „Христовим Црквама, које постоје по читавом свету“ 11. фебруара (по новом, тј. 29. јануара по старом календару) 1920. године са предлогом да се, по угледу на Лигу Нација, формира нека свехришћанска Лига Цркава (грч. Κοινωνία – реч која означава не само „обједињење, заједницу“, него и „црквену заједницу, причешће“, што је уносило посебну ноту) ради „припреме и лакшег спровођења уз Божију помоћ благословеног обједињења“ хришћана свих конфесија. [18]

Амбициозни пројекат су одобрили многи православни архијереји, а изазвао је живи интерес

шведског лутеранског архиепископа Џонатана Седерблума, једног од оснивача екуменистичког покрета. Преговори о припремама су започети 1925. године на годишњицу Никејског сабора, свехришћанског „Васељенског сабора“.

Но, политика је засметала машти. Грчко-турски рат се окончао протеривањем војске Антанте из Цариграда и депортацијом грчког становништва са територије Турске коју је успоставио Кемал Ататурк. На Лозанској конференцији 1923. кемалисти су инсистирали на протеривању и „грчке“ Патријаршије. Тада се титула „Васељенски“ користила у потпуно друге сврхе: грчка делегација коју је предводио Е. Венизелос је изјавила да је „Васељенски Патријарх први (primate) међу свим Православним Црквама... У питањима вере, хришћанског морала и црквеног права став и ауторитет Васељенског Патријарха има одлучујући значај“ [19]. Турци су се повукли под притиском Француза и Енглеза, а Патријарху и фанариотима је било дозвољено да остану у Истанбулу под условом да се потпуно одрекну политике. Али, морали су да забораве на „Васељенски сабор“...

Током протеклог века положај Васељенског Патријарха у Турској нимало није ојачао. Напротив, грчко становништво у Фанару се нагло смањило, а сада је на тој канонској територији, која је пре 1570. године на Халкидонском сабору потчињена Цариграду, Васељенски Патријарх скоро остао без парохијана. Већина његове пастве сада се налази на територији Америке и Западне Европе. Таква ситуација захтева образложење. И, дакле, у радовима цариградских канониста испрва ненаметљиво, а затим све отвореније, почиње да се одиграва идеја да архијереју који је овенчан титулом „Васељенски“ доликује и „васељенска“ јурисдикција. Да би се ова теза поткрепила,

бирају се било које епизоде из прошлости, извлаче из контекста древни преседани, изопачено тумаче одавно разјашњени црквени канони. Но, нарочито активно се искоришћава древна титула.

Обраћајући се асамблеји Европског парламента 2008. године Патријарх Вартоломеј је рекао: „Као чисто духовна институција, наша Васељенска Патријаршија обухвата истински светску апостолску службу настојећи да подигне и прошири свест породице човечанства, да донесе разумевање да сви живимо у једном дому. Тако се дефинише реч ојкумена у основном значењу. То је насељени свет, земља која се поима као дом у којем живе сви народи, племена и језици".

Англојезичном аудиторијуму реч ecumenical – „васељенски", која је део патријаршијске Вартоломејеве титуле, има специфичну конотацију, која је у вези са извесним протестантским покретом за општехришћанско јединство. И, док у руској црквеној лексици термини „васељенски" и „екуменски" звуче као антиподи, на енглеском и новогрчком оба термина представљају једну исту реч. У текстовима који пишу садашње апологете „нове еклезиологије" бива све теже превести границу између ова два значења. Древни термин из доба Јустинијана Великог којим се означавала посебна улога пет Васељенских Патријараха Царства – стубова и гаранта Православља, некако се неприметно претворио у „Екуменског патријарха", спајајући претензије на статус „вође Православног света" са претензијама на улогу „надконфенсионалног" вође читавог хришћанства [20]. Исто тако, није случајно недавно зазвучала иницијатива Патријарха Вартоломеја за следећи састанак црквених вођа 2025. године – на јубиларну годишњицу Првог васељенског сабора, где предлаже да се поводом ње разради „more determined ecumenical course" [21].

Напомене

1. У руској и енглеској верзији „Википедије" око 5,3 милиона, а у грчкој око 6,6 милиона.
2. 300 милиона, према руској верзији „Википедије" (позивајући се на: Juergensmeyer M., Roof W. C. (ed.). Encyclopedia of Global Religion. Los Angeles: SAGE Publications, 2012. Vol. 1. P. 319). Према грчкој верзији тај број износи од 200 до 260 милиона, а према енглеској 220 милиона.
3. Corpus Iuris Civilis. T. III: Novellae. Berlin, 1963 (8 ed.). P. 518.
4. Acta Conciliorum Oecumenicorum. T. II.3.1. Berlin; Leipzig, 1935. P. 187; Дела Васељенских сабора. Т. 3. Казањ, 1908. С. 168.
5. Acta Conciliorum Oecumenicorum. T. II.1.2. Berlin; Leipzig, 1933. P. 141; T. II.3.2. 1936. P. 415–416; Дела Васељенских сабора. Т. 4. Казањ, 1908. С. 56.
6. См.: Codex Iustiniani, I.2.24; I.1.7.
7. Epistula 9, cap. 12.
8. Acta Conciliorum Oecumenicorum. Series 2. T. III.1. Berlin; New York, 2008. P.188–189; Дела Васељенских сабора. Т. 7. Казањ, 1909. С. 80.

9. Theophanis Chronographia / Ed. C. De Boor. Leipzig, 1883. Vol. 1. P. 3.
10. Acta Conciliorum Oecumenicorum. Series 2. T. III.1. Berlin; New York, 2008. P.1–2; Дела Васељенских сабора. Т. 7. Казањ, 1909. С. 26.
11. Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων. Ἀθῆναι, 1992. Τ. 6. Σ. 257–258.
12. Juris Ecclesiastici Graecorum historia et monumenta / Ed. I. B. Pitra. Romae, 1868. T. II. P. 462–463; Нарбеков В. Фотијев номоканон са Валсамоновим тумачењем. Казањ, 1899. Ч. 2. С. 56–58.
13. Collectio librorum juris Greco-Romani ineditorum / Ed. C. E. Zachariae von Lingenthal. Lipsiae, 1852. P. 66–68.
14. Μεθόδιος (Φούγιας), μητρ. Ἐπιστολαί Μελετίου Πηγᾶ, Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας (1590–1601). Αθῆναι, 1976. Σ. 19, 21.
15. Καρμίρης Ι. Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τ. 1. Ἀθῆναι, 1960. Σ. 476.
16. Каптерев Н. Ф. Односи јерусалимских патријараха са руском владом. СПб., 1898. Ч. 2. С. 804.
17. **https://azbyka.ru/otechnik/bogoslovie/okruzhnoe-patriarshee-i-sinodalnoe-poslanie-konstantinopolskoj...**.
18. Καρμίρης Ι. Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα… Τ. Β′. Ἀθῆναι, 1953. Σ. 957–960.
19. Lausanne Conference on Near Eastern Affairs (1922–1923). Records of Proceedings and Draft Terms of Peace. London, 1923. P. 324, 335.
20. Управо тако – „leader of the Orthodox world“, Вартоломеја назива на свом Твитер налогу амерички државни секретар Мајкл Помпео у новембру 2020. године –URL: **https://www.ekathimerini.com/news/259272/pompeo-hails-patriarch-as-key-partner/**
21. Church Times, 19 February 2021. URL: **https://www.churchtimes.co.uk/articles/2021/19-february/news/world/after-1700-years-let-s-talk-again...**.

Перевела Мила Матић

Извор: https://mospat.ru/sr/authors-analytics/87448/